

Микола Руцький

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН І УПА НА СЛАВУТЧИНІ (1941 – 1949 РР.)

У статті висвітлюється діяльність підпільних осередків ОУН та сотень УПА на території Славутського району у 1941 – 1949 роках. Простежується рейд з'єднання УПА-Південь через Славутчину в травні 1944 року.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, сотня, Славутчина.

В статье освещается деятельность подпольных ячеек ОУН и сотен УПА на территории Славутского района Хмельницкой области в 1941 – 1949 годах. Прослеживается рейд соединения УПА-Юг через Славутчину в мае 1944 года.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, Украинская повстанческая армия, сотня, Славутчина.

Article describes the activities of clandestine cells of the OUN and UPA in the territory of Slavutskiy region in the years 1941 – 1949, and roads connecting the UPA-South through Slavutchyna in May 1944.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Insurgent Army, sotnia, Slavutchyna.

За часів комуністичного режиму існування національно-визвольного руху в 20-му столітті – Організації українських націоналістів та Української повстанської армії – радянські історики, письменники, як і вся тодішня влада, пов'язували лише із Західною Україною, яка до вересня 1939 року перебувала у складі Польщі. Зрозуміло, що писали про цей рух з негативного боку. Але з постановом незалежної Української держави виявилось багато архівних документів та свідчень старожилів, що окремі підпільні організації ОУН як бандерівського, так і мельниківського таборів, а також відділи УПА існували і в радянській Україні, зокрема у Хмельницькій, Вінницькій, Житомирській та Черкаській областях. Сформовані вони були з місцевих жителів, які ненавиділи більшовицьку владу в особі сталінського режиму. Про такі національні організації у нинішньому Славутському районі Хмельницької області й розповідає ця стаття-розвідка. Адже

автор ще в 90-х роках минулого століття, працюючи кореспондентом Славутської районної газети «Трудівник Полісся», позбирав спогади учасників цих подій та знайшов деякі документи в обласному архіві СБУ та Державному архіві Хмельницької області.

Окрім широкої мережі радянського підпілля на Славутчині, яка тоді ділилася на два райони – Славутський і Берездівський, уже в перші місяці війни творилося і українське націоналістичне підпілля. Безперечно, що великий вплив на цей край здійснювала сусідня Рівненщина. Воно було менш чисельним, враховуючи менталітет місцевого населення після 20-річного червоного терору і більшовицької пропаганди, і не об'єднаним між собою. Місцеві українські патріоти тримали зв'язки з оунівцями сусідніх районів Рівненської області. Осідками націоналістичного руху на Славутчині стали села Крупець, Киликів, згодом, уже в повоєнні роки, і Ганнопіль.

І. Крупець. «За Україну»

Організатором крупецької підпільної групи «За Україну» був місцевий житель, учитель математики Іван Олійник. До війни у 1940 – 1941 рр. він учителював у Луцьку, і стосунки з українською інтелігенцією, мабуть, і розбудили в ньому національний дух та вселили ідею боротьби за незалежність України. Повернувшись додому, він згуртував навколо себе брата Дмитра, сестру Парасковію, колишнього колгоспного агронома Василя Пилиповича Поліщука, офіцера ЧА Миколу Васильовича Яцентюка, Василя Демидовича Поліщука, Данила Ковалінського, який згодом служив у Славуті в українській поліції, сільського старосту Степана Сосонюка та інших авторитетних у селі людей.

Спершу, прибувши на Славутчину з іншими учасниками похідних груп ОУН-р, Іван Олійник сформував у Славуті райуправу, керувати якою призначили учителя зі Стриган Матеюка. У деяких селах наставили старостами симпатиків ОУН. На селянських зібраннях, які проходили під національними прапорами, вони розповідали людям, що ціль ОУН – відродити і збудувати Українську державу без комісарів і ЧК. Агітували селян розбирати колгоспну землю, реманент і худобу. Відразу ж взялися нарізати їм землі по 1-2 га для присадибних ділянок. У Крупці запрацювала школа, відновилася служба у церкві, яка служила раніше під склад. Духовністю селян заопікувався священник Петро Шелест.

Спочатку у 1941 р. ці заходи націоналісти робили відкрито. Але згодом довелося їх згорнути під тиском німців і перейти у підпілля. Організація, що в 1942 р. нараховувала півтора десятка членів, тримала зв'язок з Луцьком і Рівним, звідки надходила підпільна агітаційна літе-

ратура, а згодом – безпосередньо з підрайонним проводом ОУН-р села Мощаниця Острозького р-ну Рівненської області, який очолював учитель-галичанин Іван Чир-«Чарівник». Для зв'язку Іван Олійник відкрив у Слауті і Крупці дві крамнички, у яких продавали сахарин, мило, сірники та різний галантерейний дріб'язок, так необхідний тоді людям. Ці крамнички давали змогу зустрічатися із зв'язковими, не викликаючи підозр у німців. У Крупці були ще й запасні явочні квартири у Василя Демидовича Поліщука і Гната Івановича Ковалінського. До групи долучилися й окремі радянські військовики – оточенці та звільнені підпільниками з концтабору «Гросслазарет» військовополонені.

Крупецькі підпільники рятували євреїв від розстрілу (одна з врятованих єврейських дівчат – Неля Каплун – жила після війни на Славутиччині). Перешкоджали німцям вивозити молодь до Райху, повідомляючи селян округи про німецькі облави. Бо списки на вивезення завжди передавав їм голова райуправи Матеюк. Поліцей Данило Ковалінський взимку 1941 – 1942 років зумів через своїх друзів-поліцаїв організувати втечу двох десятків юнаків, яких нацисти збиралися відправити зі Слаути до Німеччини. Маючи своїх людей на залізниці, підпільники псували німецькі поїзди, збирали для майбутньої партизанської боротьби зброю.

У лютому 1943 року після наради Іван Олійник вночі пішов на Бридурин, де в лісах на торфорозробках працювали радянські військовополонені, з якими він навів контакт. Але біля дерев'яного містка на Горині його чекала німецька засідка. У сутичці Іван убив з пістолета двох німців, а сам отримав важке поранення. Його привезли непритомного селяни додому. Німці надранок повернулися до хати Олійників, щоб заарештувати сім'ю. Але брат Дмитро з сестрою Парасковією зуміли втекти, залишивши напівпритомного Івана у хаті. Німці закатували його у комендатурі в Бридурині, вимагаючи видати спільників, а тіло кинули в торфовище. Вночі підпільники забрали його й поховали таємно на кладовищі.

Після смерті Олійника гірка доля спіткала багатьох членів організації «За Україну» та їх симпатиків. Почалися арешти й страти українських патріотів. Усього загинуло більше 20 осіб. Петра Івановича Коршунова (з військовополонених), Василя Лаврентійовича Кравчука і Василя Омеляновича Ковальчука німці після допиту повісили у баластному кар'єрі поблизу Бридурина. Дружину Коршунова Галину Скрипнюк замордували у Шепетівському гестапо. Там же закатували й сім'ю Василя Кравчука: його з дружиною та шістнадцятирічну дочку Ядвігу. Розстріляли гітлерівці й сім'ю Сосонюків: старосту

Степана, його дружину Мотрю та двоє дітей. Така ж доля спіткала Василя Кмитюка та господарів явочної квартири Василя Демидовича Поліщука і його дружину Євдокію. Данило Ковалінський, щоб уникнути арешту, застрілив у Славути гестапівця, що прийшов за ним, втік з міста і вступив на Рівненщині до УПА. В одній із збройних сутичок гітлерівці спіймали пораненого Данила і повісили біля села Копитів Корецького району. Голову райуправи Матеюка убили червоні партизани-одухівці. Дмитро Олійник, його сестри Парасковія й Анастасія та її чоловік воювали в лавах УПА і доля їхня невідома.

У травні 1943 року Крупецька підпільна організація «За Україну» перестала існувати. Рештки її членів, в основному з військовополонених, пішли хто в червоні партизани, як Бугаєнко і Василь Пилипович Поліщук, хто в Червону армію, як Анатолій Шиян та крупечанин Микола Яцентюк (помер по війні у Крупці) [4, с. 42-47; 6].

II. Киликий. Берездівська сотня УПА

Керівником оунівського підпілля у Киликиєві став Антон Гамула. Ще малолітнім хлопцем він у 1920 р. виїхав з батьками на Рівненщину. Сім'я була заможна. Антон здобув добру освіту. Ще в юнацькі роки вступив в ряди ОУН і повернувся в липні 1941 р. з похідними групами у рідне село. Він швидко зорганізував молодіжну групу із двох десятків киликийців. Через нього вони отримували різноманітну літературу й таємно проходили військовий вишкіл. Спочатку вони об'єдналися в боївку. Згодом стали ядром берездівської сотні, в яку влилася й молодь з навколишніх сіл. Це чотовий, заступник сотенного Степан Либик-«Дубенко», Олексій Дризік – політреферент, Данило Гулей – кулеметник, Іван Гулей-«Охота», Василь Дячук-«Калина», Тихон Голуб-«Дуб», Терентій Валентюк-«Батько», брати Микола та Іван Мархайчуки, їх дядько, Яків Мурчук, Сергій Копилець-«Вишневий», Влас Ляшок, брати Семен та Павло Фелюшки, Теодосій Фелюшко-«Зелений», Микола Турчак-Сучок, Іван Гамула, Григорій Кравчук, Яким Гулей-«Бистрий», зв'язкові та медсестри Ольга Щур та Ольга Либик.

Перша збройна акція відбулася під осінь 1943-го. Сотенний Антон Гамула-«Юренко» відібрав ще з тодішньої боївки шість чоловік, і під Печиводами вони в короткій сутичці роззброїли десяток німців, які втікали з села на Славуту. Останні везли на чотирьох підводах чимало автоматів з набоями, гранатами, медикаментами. Полонених німців забрали есбісти з Крилова, а зброю киликийські повстанці закопали у гаю під Мирутином. Коли в січні 1944 р. повернулися більшовики, енкаведисти схопили Власа Ляшка і на допитах змусили його видати

членів боївки та показати місце, де захована забрана в німців зброя. Більшовики забрали її й відвезли у Берездів. Підпільники вціліли, жодного з них червоні не знайшли.

Киликиївська боївка розгорнулася в сотню УПА уже на початку 1944 року. До неї влилася молодь з Дякова, Мирутина, Піддубців та інших сіл. З весни 1944-го сотня «Юренка» розгорнула запеклу боротьбу з частинами НКВС. Вона вночі захопила райцентр Берездів і вивезла в ліси друкарню та папір для друкування оунівської пропагандистської літератури. В Хмельницькому обласному архіві збереглися окремі доповідні записки першого секретаря Берездівського райкому партії Коржа секретарю Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У – Петрову. Корж повідомляє, що на Берездівщині активізували у квітні 1944-го року свою діяльність оунівці. У прикордонних селах масово розповсюджуються листівки й брошури, що закликають селян до боротьби з радянською владою. Лозунги, написані радянськими агітаторами, систематично знищують. А гасло «Хай живе керівник більшовиків України М.С. Хрущов!» підпільники виправляють на «Хай живе керівник України Степан Бандера!» А 4 квітня відділ УПА числом біля сорока чоловік о 2-й годині ночі увійшов у Киликиїв. Упівці захопили стрибка, що охороняв сільраду й змусили його постукати до голови сільради Роганя.

Відібравши в нього автомата, заставили голову розбудити активістів села та трьох військовослужбовців, що квартирували в Киликиєві. Роззброївши їх, повстанці зняли з несправного літака «ІЛ-2» два крупнокаліберні кулемети, побили прилади й відпустили всіх заарештованих зі словами: «Кажуть енкаведисти, що ми убиваємо людей... неправда! Ми убиваємо саме енкаведистів, а ви йдіть спати. Настане час, ви самі до нас прийдете».

У другій записці Корж зізнається, що загони УПА, які діють в околицях райцентру, укомплектовані селянами Берездівщини, а особливо киликиївцями. На початку червня вони захопили Киликиїв, вигнали з села партактив з сім'ями і господарюють у селі та околицях, – розповідає Корж і просить Петрова, як йому бути, коли в такій обстановці доведеться збирати державну позику. Далі знаходимо інформацію, що 10 червня на Киликиїв напали усі стрибки району разом із винищувальною ротою військ НКВД з Корця [2, арк. 3-5, 10, 19]. Упівці залишили село, щоб не нести марних втрат.

Берездівська сотня у складі 80-100 чоловік рейдувала по Славутчині і сусідніх районах Рівненщини, зводячи десятки боїв та сутичок з червоними.

Влітку 1945-го року серед дня сотня залягла в лісі під Кутками на шляху поблизу Берездова. Звідти виїхали тридцять енкаведистів на підводах. Упівці «Юренка» приготувалися їх зустріти вогнем. І тут трапилась перша зрада. Стрілець Олексій Грищук-«Сокора» вийшов на дорогу з вільшинника й махнув енкаведистам, що наближалися, рукою. Підводи зупинилися задалеко від засідки. Повстанці відкрили вогонь. Кілька передніх убили, а решта втекли в Берездів. Сотня знялася на ноги й перейшла в інше місце. Більшовики стягнули більші сили і зіткнулися з повстанцями на шляху між Киликиєвом і Клепачами. Юренківці прорвалися звідти з малими втратами.

А через кілька днів повстанці, стоячи на постої в ліску біля Мирутинської каплички, виявили, що зник О. Грищук. «Юренко» відразу повів сотню на Сапожинські хутори на Гоцанщину. Штаб сотні з охороною розмістився на одному з хуторів біля с. Тудорів (нині Федорівка), а сотня зупинилася трохи далі, в ліску. В той же день О. Грищук навів енкаведистів з Берездова на постій штабу повстанців, бо орієнтовно знав, куди вони йдуть. В короткому бою загинули сотенний Антон Гамула-«Юренко», Олексій Дризик, Микола Турчак-«Сучок», Іван Гулей-«Охота», кулеметник Данило Гулей, Василь Дячук-«Калина» та ще один повстанець. Коли підбігла сотня, енкаведисти, підібравши кількох своїх убитих та поранених, втекли на підводах до Берездова. Після цього бою сотню долучив до свого відділу сотенний «Шуляк» з Кореччини. У боях більшість киликиївців загинули. Лише брат сотенного Іван Гамула, Григорій Цехмейструк, Яким Гулей-«Бистрий» та Ольга Либик після десятків років таборів дожили до наших днів і повернулися в рідні краї [7].

III. Рейди відділів УПА через Славутчину

Використовуючи лісовий масив, що тягнеться з Кременеччини через Славутчину на Новоград-Волинський, відділи УПА неодноразово у другій половині 1943 та в 1944 рр. здійснювали пропагандивні рейди на Центральну Україну. Заходячи в населені пункти, вони проводили мітинги, роздавали селянам відповідну літературу, знаходили симпатиків і робили спроби творити на цих землях оунівські осередки, розбивали штатгути й колгоспи, роздаючи людям майно і зерно, часто зводили бої з німцями і більшовиками. Один з найбільших рейдів через Славутчину здійснило з'єднання, що належало до УПА-Південь, під командою полковника Миколи Свистуна-«Ясена» в травні 1944 р. у складі куренів Семена Котика-«Докса», Михайла Кондрася-«Великана», до яких долучились Здолбунівський курінь Євгена Басюка-«Чорноморця» та новостворений відділ із змобілі-

зованих на Острожчині чоловіків під командою сотенного Гутича. З'єднання мало завдання пробитися до Холодного Яру на Черкащину на допомогу місцевим повстанцям.

З 12 на 13 травня відділи увійшли з Острожчини на Славутчину. Основні сили пішли на село Ріпище (нині влилося в Стригани), щоб заглибитись у ліси, а «Чорноморець» повів свій курінь із Куража в напрямку Ганнополя і мав зустрітися з основними силами в лісах за Славуютою. Ріпищанці показали їм міст через Горинь і попередили, що в Стриганах знаходиться партизанський госпіталь і стоять три сотні радянських партизанів на чолі з Антоном Одухою. Вони виконували на той час роль «загрядотрядників» і не лише лікувались та оздоровлювались, а й несли службу, аби відгородити Західну Україну від Центральної.

Одухівці, попереджені своєю заставою про рух колони упівців, зіткнулися з ними. Зав'язався бій. Через півгодини зі Славуті прибуло підкріплення з військ НКВС та бронепоезд, який з гармат почав обстрілювати повстанців. Відділи УПА попрямували на Бридурин. Більшовики кинулись їх переслідувати. Під час переслідування, як пише у своєму звіті А. Одуха, загинуло до семидесяти повстанців. Одухівці з солдатами захопили серед іншої зброї вісім кулеметів у вбитих упівців [3, арк. 304-306].

О 9-й ранку червоні атакували біля Бридурина оборонну лінію упівців. Великанівці відбили наступ і контратакою відкинули ворога назад, втративши десяток вбитими, серед них і сотенного «Чумака». Скориставшись замішанням більшовиків, курені Кондрася-«Великана» і Котика-«Докса» заглибились у ліс і вийшли на терени тодішнього Плужнянського району. Прорвався з частиною острожан, що йшли в ар'єргарді, і Гутич. Але іншу їх половину одухівці відсікли від основних сил. Всі вони загинули в болотах біля Бридурина. Всього в цьому бою, згідно зі звітом Одухи, загинуло 127 упівців, а 28 потрапили в полон. За свідченнями очевидців, чого не пише А. Одуха у звіті, зокрема, одного з полонених повстанців, який вижив і мешкає в с. Вербень Демидівського району Рівненської області, Антона Довгаюка, із 28 полонених семеро одухівці закатували. Сам Антон Одуха стріляв зв'язаним, що лежали горілиць, повстанцям у низ живота з автомата, а Лещенко й «Полундра» добивали їх кілками. Решту 21 чоловіка забрали енкаведисти у Славуту і засудили кого до розстрілу, а кого до різних термінів ув'язнення [6].

Вшановуючи пам'ять полеглих українських повстанців, рухівці Нетішина і Славуті разом з іншими націонал-демократичними силами у червні 1992 р. насипали біля с. Стригани (Ріпище) курган і увін-

чали його кількаметровим металевим хрестом. А 18 серпня на цьому місці відкрито семиметровий пам'ятник, увінчаний тризубом, автором якого є нетішинка Світлана Лелях.

Далі шляхи куренів розійшлися. Басюк-«Чорноморець», курінь якого стояв неподалік Романін і в бою участі не брав, повернувся на свою базу. А курені Котика-«Докса» і Кондрася-«Великана», що стояли після бою на Півневій горі, відійшли в різних напрямках, зрозумівши, що такими великими силами їм на схід не пробитися.

«Великан» вирушив лісами у рейд на Шепетівщину. 15 травня великанівці розігнали частину ЧА, що проводила заняття у лісі, поблизу с. Цвітоха, звели бій з військами НКВС біля с. Кам'янка Славутського району, які їх переслідували. Незважаючи на значні сили противника, підкріплені кількома танками і гарматами та мінометами, великанівці з мінімальними втратами відірвались у лісі від противника і пішли далі на схід. В цих боях загинув сотенний «Гутич», родом із Закарпаття. Великанівці пройшли десятками сіл північної Хмельниччини, здійснюючи пропагандистські заходи і через кілька тижнів повернулися назад на свою базу в лісовий масив на Здолбунівщину і з'єдналися з відділами Свистуна-«Ясена» [1, с. 4].

IV. Ганнопільський куц

Останнім відголоском діяльності оунівського підпілля на Славутчині, за тими даними, які вдалося знайти в Хмельницькому архіві СБУ, була група жителів Ганнополя й кількох навколишніх сіл, яких емгебісти викрили влітку 1949 р. Зв'язки з оунівцями ще з воєнних років мав житель Ганнополя Петро Коваль, який згодом втягнув у нелегальну роботу свого брата Степана та його тестя Миколу Кобелева. Вони підтримували зв'язок і виконували завдання провідника ОУН з Гошанщини Степана Смолюка-«Дем'яна». Ганнопільські підпільники посприяли збройному нападу боївки «Дем'яна» восени 1946 р. на Ганнопіль, під час якого упівці захопили спиртзавод, сільпо і пошту, де взяли все необхідне для своїх потреб. В цьому нападі безпосередньо брав участь і місцевий житель Іван Яковчук.

Ветфельдшер, росіянин Кобелев, за словами його дочки Надії, яка також проходила по справі, а нині мешкає у Ганнополі після відбуття 7 років каторги із присуджених 25-ти, співчував українцям, які вели боротьбу зі сталінським режимом. Він неодноразово надавав свою квартиру для постою керівникам збройних боївок «Дем'яну», «Славку», «Діду» (Дубич Тимофій Кіндратович, с. Колесники Гошанського р-ну), зв'язковій з Києва Ользі Василівні. Три дні переховував дружину й малолітню доньку командира боївки «Славка». А восени

1948 р. переховував і лікував у своїй хаті важкопораненого Степана Смолюка-«Дем'яна». Допомагав йому в цьому головний лікар ганнопільської лікарні естонець Петро Нокс. Він забезпечував боївки УПА медикаментами, робив операції, лікував поранених і хворих упівців, в т.ч. і «Дем'яна». Згодом Микола Кобелев відвідував пораненого «Дем'яна» в Малому Скніту, куди підпільники перевезли його до хати Степана та Ірини Свідзинських (Ірина була рідною сестрою «Дем'яна»), де доліковував його. Брати Ковалі та Іван Яковчук виконували роль зв'язкових, заготовляли й зберігали у себе продукти для боївок, отримували й розкидали націоналістичні листівки в окрузі, виконували й інші завдання. Іван Яковчук разом з Євстафієм Поліщуком із Майкова закупили у славутського єврея Меєра Котела 80 кг друкарського паперу для виготовлення листівок, як свідчить справа, і передали його «Дем'яну».

Влітку 1949 року славутські емгебісти перехопили «грипс» у Івана Яковчука, за яким уже слідкували, й той на допиті під тортурами вказав на Петра Ковалю. Незабаром чекісти заарештували братів Ковалів, Миколу Кобелева та членів їх родини, Петра Нокса та інших ганнопільчан.

Потім арешти пройшли й по інших селах. У Малому Скніті – Свідзинських та підпільника ще з 1943 р. Дмитра Васильовича Коробчука. Цілий ряд людей з сіл сусідньої Гошанщини, що також мали зв'язки з ганнопільцями.

По справі проходило 27 чоловік, половина яких як і Надія Кобелева-Коваль до підпілля не належали, але потерпіли за те, що не видали емгебістам своїх рідних за зв'язки з оунівським підпіллям.

16 вересня 1949 р. військовий трибунал МВС Львівського округу в м. Проскуріві у складі голови, майора юстиції Фадєєва, ст. лейтенанта Галімова і лейтенанта Будюкова, за участю прокурора Кам'янець-Подільської області підполковника юстиції Рибаківа виніс жорстокий вирок: 15 чоловік отримали по 25 років ув'язнення у ВТТ з конфіскацією майна, а також позбавлення на 5 років громадянських прав. Серед них були й випадкові люди, які отримали «четвертак» нізачо: житель Малого Скніта Михайло Попчук, який лише переховував пачку листівок, що йому дав сусід Дмитро Коробчук, за те, що не доніс на останнього. Решта засуджені на 10 і 5 років позбавлення волі у ВТТ. Петра Нокса, окрім того, позбавили медалі «За доблестный труд», а фронтовика Петра Ковалю – медалі «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-45 гг.» [5, с. 519-521].

Фото 1. Іван Гамула

**Фото 2. Киликіївці у радянському таборі: Цехмейструк Грицько (сидить, перший), Гулей Яким "Бистрий" (стоїть, третій).
Фото від 13 серпня 1955 року. Колима**

Отож, уже з того, що вдалося віднайти у архівах та довідатись від учасників тих подій, які дожили до наших днів, можна зробити висновок, що й населення радянської України симпатизувало оунівським ідеям побудови незалежної Української держави і брало посильну участь в боротьбі за неї там, де знаходилися лідери, які могли людей зорганізувати до спротиву радянській владі. Ці факти необхідно популяризувати нині й знаходити інші імена борців за Українську державу, аби з часом внести їх у Книгу пам'яті і зберегти для історії України, для потомків.

Джерела та література:

1. «Великан» (Кондрась Михайло). Три роки в УПА // За волю нації. Машинописне підпільне видання ОУН на ПЗУЗ // Приватний архів письменника Миколи Дубаса, м. Львів.
2. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХО). – Ф. П 487. – Оп. 4. – Спр. 35.
3. ДАХО. – Ф. 1941 – Оп. 1. – Спр. 17.
4. Руцький М. Голгофа / М. Руцький. – Рівне: Світанкова зоря, 1996.
5. Руцький М. Вони виборювали волю України / М. Руцький. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009.
6. Особистий архів автора. Спогади ветерана Радянської Армії, жителя с. Крупець Славутського району Хмельницької області.
7. Особистий архів автора. Спогади учасника формувань ОУН-УПА Якіма Гулея-«Бистрого» з с. Киликиїв Славутського району Хмельницької області.